

Gustau Nerín

**UN GUÀRDIA CIVIL
A LA SELVA**

La Campana

GUINEA EQUATORIAL (Situació en el continent africà)

1a edició: setembre de 2006

© Gustau Nerín

© Edicions La Campana

Muntaner 248, 1r 2a

08021 Barcelona

Tel.: 93 453 16 65 / Fax: 93 451 89 18

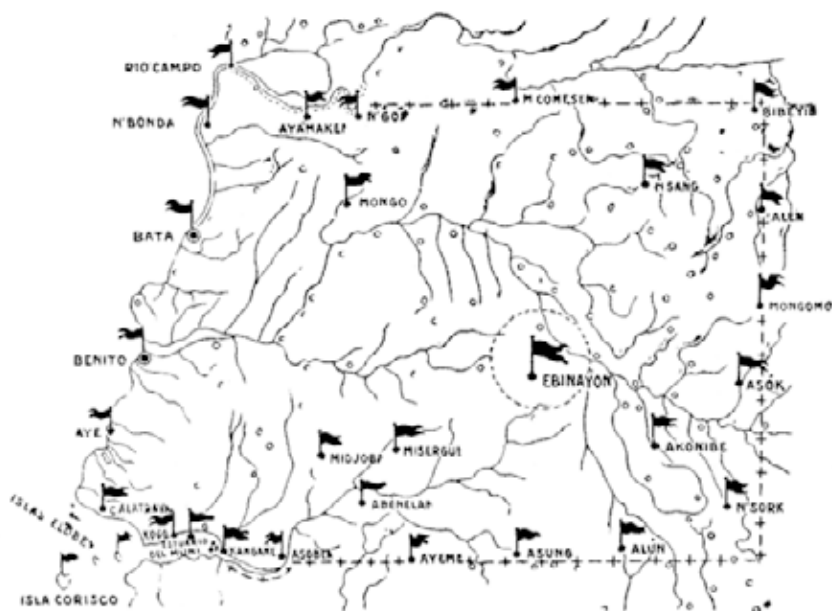
Disseny coberta: Zink comunicació

ISBN: 84-95616-84-X

Dipòsit legal: B. 41.621 - 2006

Fotocomposició: EdiGestió (Barcelona)

Impressió a Romanyà/Valls. Capellades (Barcelona)

Fa quinze anys que vaig sentir parlar per primera vegada del tinent Julián Ayala Larrazábal. Jo encara estudiava, i havia viatjat a la Guinea Equatorial amb la intenció d'iniciar-me en l'antropologia. Després de passar moltes hores comprimit en un atrotinat tottereny amb una trentena de persones més, vaig arribar a un poblet d'unes vint cases fetes de fusta i de terra premsada. Allà, set o vuit vells de l'ètnia fang, amb molta amabilitat, van explicar-me les experiències que havien viscut durant el règim colonial. Vaig sentir històries de maltractaments, de discriminació, d'arbitrarietats... I algú va mencionar el tinent Ayala. Tots ells sabien qui havia estat aquell oficial colonial. Alguns fins i tot l'havien conegut personalment. Tots coincidien a considerar-lo un home dolent (*abé*, en fang). Ningú no havia oblidat la seva *salvajeria*. Ayala havia estat l'oficial colonial més dur en el període més brutal de la colonització. Durant uns quants anys, en una àmplia zona de selva, Ayala va fer el que va voler amb desenes de milers de negres sotmesos a la seva autoritat.

Entre les narracions de les seves atrocitats, n'hi ha una d'especialment esgarrifosa. Sembla ser que Ayala detestava que el molestessin mentre descansava, i per això donava ordres estrictes als seus ajudants que ningú fes soroll al campament durant la nit. La gent, aterrida, solia seguir estrictament les instruccions del tinent. Però els nadons no comprenien les ordres i quan tenien gana ploraven, com tots els nens. Ayala va advertir els pares de la canalla que no toleraria que allò es repetís. Una nit, diversos nadons es van posar a plorar alhora i el tinent no va resistir-ho més. Va ordenar al seu assistent que col·loqués una fulla de plataner sobre la teulada de les cabanes on vivien els nens plorans. L'endemà, quan es va llevar, va resseguir el campament i va ordenar als seus homes que agafessin els nadons que vivien a les cases senyalades. Un cop els va tenir reunits, va fer encendre una gran foguera i ell mateix va llançar-los a les flames. Sis nens van morir cremats.

Amb els anys, aquesta història l'he sentit una vegada i una altra en diversos punts del territori guineà. Per als fang guineans, Ayala constitueix tot un referent del colonialisme. Tot i així, en la migrada bibliografia sobre la Guinea Espanyola, és pràcticament impossible trobar-hi cap dada que hi faci referència. Un historiador francès va mencionar, en un llibre de viatges, les brutalitats d'Ayala, però els espanyols que han escrit sobre Guinea o no el citen o l'elogien sense explicar les seves accions.

I no hi ha cap autor guineà que hagi dedicat cap text a Ayala. No fa pas gaire que els guineans, amb

moltes dificultats, han pogut començar a escriure la seva història. Durant la dominació espanyola es van fer tots els possibles per evitar que els guineans deixessin constància de les seves experiències. Així m'ho explicava amb molta lucidesa un vell fang que vaig entrevistar el febrer de 2005. Era un home que havia aconseguit una certa riquesa durant el període colonial i per això no es mostrava rancunios envers els espanyols, però, malgrat tot, no s'estava de denunciar la repressió cultural que s'havia patit durant la colònia: «No puede haber casi nada de historia. En los cincuenta, el guardia civil que te encontrara un escrito con un nombre, una anécdota, podía perseguirte, podía matarte. Por eso la gente era reticente a escribir y sólo queda la historia oral. Si tenías una carta, una nota, lo que es peor. Te cogían y te decían: ¿Tú escribiste una carta con quién? Tu no puedes escribirla solo, ¿quién la escribió contigo? Y te llevaban a Bata a la prisión. Por eso sólo queda la historia oral. Querían que la gente no recordara.» Després de relatar els episodis més cruents de la vida d'Ayala, aquest mateix testimoni va afegir: «Nunca investigué qué pasó, porque ningún guineano tenía derecho a preguntar porque se comportaba así un administrador. El de los blancos era un mundo aparte, en el que no se podía indagar nada.» Els guineans no tenien dret ni a saber per què els mataven.

Molts anys després d'haver sentit parlar per primera vegada d'Ayala, vaig trobar a l'Arxiu General de l'Administració d'Alcalá de Henares un expedient

en què es mencionaven els abusos comesos per aquest oficial. Podia començar a investigar. Tot i que part de la documentació oficial de la colònia s'ha perdut, quedaven prou textos per reconstruir la història del més destacat dels militars colonials. A més, molts guineans recordaven encara les brutalitats del tinent... Malauradament, quan a principis de l'any 2005 vaig desplaçar-me a la Guinea Equatorial per dur a terme aquesta investigació, no vaig trobar-hi cap dels vells que havien conegut Ayala personalment. Ja són tots morts. Tanmateix, el seu llegat perdura: són molts els guineans que malgrat no haver conegut l'oficial encara en recorden perfectament les històries que els explicaven els seus pares. Alguns d'ells, descendents directes de les víctimes d'Ayala, continuen narrant la història dels seus avantpassats als seus fills, perquè no oblidin que una vegada algú els va intentar exterminar.

Aquesta recerca em va abocar a un inusual viatge des de les dependències ministerials de Malabo fins als arxius militars espanyols, des d'alguns poblats de la selva equatorial fins a una caseta blava al costat de la Mediterrània... Vaig haver de passar més d'un centenar de controls policials a les fangoses carreteres de la selva guineana i vaig topar-me amb surrealistes traves administratives en alguns arxius espanyols... Malgrat tot, vaig intentar compensar aquestes dificultats amb algun fantàstic àpat a la serra madrilenya, algunes borratxeres a Malabo i uns esmorzars pantagruèlics a Bata.

La feina, malgrat tot, no va ser gens fàcil. En realitat, aquesta obra no hauria estat possible sense la

col·laboració de molts amics. A tots ells vull expressar-los el meu profund agraïment: a l'Eliseo, a don Tomás, al Sala, al Pedro Matogo, al Miguel, al padre Fermín, a l'Esteban, al Juanín, a don Salomón, al José, al Sabín, al pastor Juan... També vull expressar la meva profunda gratitud a tota la gent que es va deixar entrevistar, malgrat l'ambient desfavorable; no incloc aquí els seus noms per evitar-los problemes.

En la fase de documentació i redacció, em van resultar bàsiques les contribucions de l'Albert, la Núria, el Theros, la Sílvia i l'Aurora. Evidentment, no puc sinó expressar el meu agraïment a l'editora Isabel Martí, que va apostar per aquesta recerca quan estava bloquejada per manca de recursos. I el meu reconeixement al Centre d'Història Contemporània de Catalunya i a l'Agència Espanyola de Cooperació Internacional que van finançar una part del treball de camp.

CAPÍTOL I

ELS DARRERS AFRICANS LLIURES

El pamúe vive en estado primitivo natural, como producto nativo y bruto sobre el que ni la pátina de la cultura ni el castigo del raciocinio jamás impusieron su acción suavizadora de las asperzas naturales. Es, sencillamente, un sonámbulo que se mueve en la obscura noche de un largo sueño, sin comprender nada, sin comprenderse a sí mismo...

Julio Arika,
La Guinea Española y sus riquezas

El 1914, al bell mig de l'Àfrica, en una extensa zona que actualment forma part de la Guinea Equatorial, la selva encara era verge. No hi havia explotacions forestals i bona part del territori era cobert d'arbres de més de seixanta metres, amb un fullatge tan espès que la llum del sol gairebé no arribava al terra. La gent que vivia als pobles podia veure, sense esforçar-s'hi gaire, micos enfilant-se als arbres. A les zones allunyades de la costa encara no hi havien aparegut els fusells de repetició, per això no era difícil trobar pels camins alguns grans mamífers: elefants, gorilles, antílops *sitatunga*, búfals... I munions de cocodrils i d'hipopòtams travessaven periòdicament els

rius cabalosos. Avui els hipopòtams gairebé han desaparegut de la zona.

Aleshores els europeus ja havien colonitzat grans àrees del continent africà, però en aquest tros de selva els africans havien aconseguit escapar a la conquesta. Alguns dels regnes més potents de l'Àfrica, com el zulú o l'aixanti, feia temps que havien estat derrotats, però desenes de milers d'homes i dones de l'ètnia fang defugien la colonització als frondosos boscos de la Guinea Continental Espanyola (una colònia també anomenada el Muni). La cinquantena d'espanyols que pretenien colonitzar el territori no gosaven endinsar-se a la selva i es limitaven a controlar el nombre reduït de fang que vivien prop de les platges i les dues ètnies de la zona costanera, els ndowè i els bisió. Al cor de la selva, lluny de la influència dels espanyols, en un territori gran com mitja Catalunya, hi vivien uns 100.000 fang indòmits. No acceptaven el govern de cap estat: tan sols el cap del poblat, un home adult i de reconeguda saviesa, tenia certa autoritat sobre els seus veïns, que rara vegada passaven del centenar. Els fang no convocaven eleccions, però tampoc tenien tirans ni dictadors. No havien desenvolupat cap escriptura, però els seus trobadors esdevindrien cèlebres per les seves elaborades epopeies. No tenien sales d'exposicions, però les seves màscares aviat ocuparien vitrines senceres dels museus occidentals...

A les capitals europees, aquests individus eren considerats salvatges que calia assimilar, doblegar,

anorrear o exterminar. En canvi, per als fang actuals, descendents directes seus, aquests homes van ser els darrers africans lliures. Expliquen que gaudien d'uns poders avui en dia oblidats. Afirmen que els pares preparaven màgicament els fills i que els transferien capacitats sobrenaturals. Que determinats homes podien fer-se invisibles. Que els principals caps es comunicaven entre ells telepàticament. Que els guerrers més forts podien abatre una desena d'enemics amb una sola plantofada. Que alguns mags eren invulnerables a les bales i a les llances...

Tot això, però, passava quan els fang encara eren lliures, abans que els missioners claretians no els «pintessin» amb el bateig, un ritual que anorreava les seves capacitats màgiques. Molts entrevistats asseguren que els fang, des que els van catequitzar, no han tornat a ser com abans. Malgrat tot, hi ha qui diu que encara es preserven alguns dels vells poders, però ocults a la mirada indiscreta dels blancs. També es diu que actualment s'utilitzen els cranis d'aquests poderosos avantpassats en alguns rituals màgics. Fins i tot hi ha qui certifica que s'empren amb obscures finalitats polítiques...

Malgrat tot, l'historiador ha d'abordar forçosament aquesta mítica edat d'or fang amb un cert excepcionalisme. Els fang, a principis del segle XX, amb màgia o sense, no passaven pel seu millor moment. (No eren els únics. En aquells anys convulsos, diverses ètnies de la zona van desaparèixer i no se n'ha tornat a saber res més: van ser completament eliminades.) De fet, en

aquella època els fang van protagonitzar diverses migracions consecutives per fugir dels *mintang*, dels homes blancs que volien prendre'ls les armes, carregar-los d'impostos i obligar-los a treballar en condicions infrahumanes en plantacions i explotacions forestals. Per fugir de les tropes colonials, els fang desplaçaven els seus poblats, cosa que provocava conflictes entre col·lectius diversos. Així, per exemple, la migració dels fang va empènyer cap a la costa les poblacions d'ètnia bisió, que abans ocupaven els boscos del Muni. I la pressió dels migrants va originar, en el si de la societat fang, violents conflictes armats entre els diversos clans (un clan agrupa tots els individus que es consideren descendents d'un mateix avantpassat, i sol tenir milers de membres).

ELS FANG, ASSETJATS

Els fang patien l'ofensiva colonial des de tres fronts: els alemanys els atacaven des del nord, els francesos des del sud i els espanyols des de l'oest, des de la costa. Els francesos feia molt de temps que havien penetrat al cor del país fang i havien incorporat les terres de diversos clans a la colònia del Gabon. Al bell mig del país fang, a la riba del riu Ogoué, els colonitzadors hi van fundar una nova ciutat que, ja només amb el seu nom, constituïa tot un símbol de dominació: Franceville. Mentrestant, els alemanys també progressaven a bon ritme pel Camerun. El 1889, al país dels

ewondo (una ètnia propera als fang), les forces germàniques van instal·lar-hi la capital del país: Yaundé. Des d'allà van anar progressant cap al sud, en direcció a la frontera amb la Guinea Espanyola. El 1900, a pocs quilòmetres del límit amb la colònia hispana, els alemanys van construir-hi el post militar d'Ambam. El 1912, mentre la possessió espanyola continuava essent una espessa selva, el Camerun ja disposava de sòlides infraestructures colonials: els cotxes arribaven des de la costa fins a la llunyana Yaundé.

Els fang, però, no acceptaven plàcidament la dominació occidental: el 1899 van declarar la guerra als alemanys i van assetjar Kribi, una de les principals ciutats cameruneses. Van ser derrotats, però el 1908 es van revoltar contra els francesos i van aconseguir expulsar-los d'una àmplia regió del Gabon. La insurrecció va estendre's, tot i que finalment va ser reprimida per les tropes gal·les, que van actuar amb gran contundència. Els fang van guanyar-se una merescuda fama de guerrers, però els alemanys i els francesos van acabar dominant bona part del seu país. En canvi, els espanyols, fins a la Primera Guerra Mundial, van defugir l'enfrontament obert amb els bel·licosos fang. No van ser capaços de controlar els 26.000 km² de selva equatorial que els havien correspost en el repartiment colonial, i tan sols van fer efectiva la seva sobirania sobre una estretíssima llenca de terra, a la costa.

La Guinea Continental Espanyola, la possessió que posteriorment s'anomenaria Ríu Muni, va ser un dels darrers territoris africans conquerits pels euro-

peus. Allà, unes desenes de milers de fang havien aconseguit deslliurar-se de les influències occidentals. Els fang no duïen barret de copa, ni gorra d'obrèr ni pamela: es trenaven els cabells amb flocs de palla tenyida i els adornaven amb petxines. No empraven pólvores d'arròs per emblanquir-se, sinó que es decoraven el cos, gairebé nu, amb tatuatges geomètrics. Les dones no portaven arracades d'or o d'argent, sinó que lluïen uns pesants collarets de bronze al coll i als turmells. No anaven a l'escola: els coneixements bàsics per a la supervivència es transmetien de pares a fills. No havien construït esglésies: practicaven els seus cultes a casa seva o en l'obscuritat del bosc.

El 1914, els fang de la colònia hispana encara no havien renunciat als seus drets. Obligaven els blancs que creuaven el seu territori a pagar-los drets de duana. Bloquejaven el pas de les expedicions geogràfiques i els exigien regals. Expulsaven del seu territori aquells europeus que no respectaven les seves regles. Mentre a les regions veïnes els negres eren obligats a treballar en plantacions, en mines o en explotacions forestals, els fang del Muni conservaven el seu antic estil de vida. Eren els darrers africans lliures.

Això succeïa perquè la Guinea Continental Espanyola no havia nascut en un bon moment per a Espanya. El repartiment oficial del territori s'havia efectuat el 1900, mitjançant el tractat hispanofrancès de París. Dos anys abans, Espanya havia perdut les colònies de Cuba, Puerto Rico i les Filipines. La major

part dels espanyols havien sortit ben escaldats de l'experiència colonial americana i asiàtica. Després del daltabaix d'Ultramar, ben poc interès podia generar, en aquell moment, una diminuta possessió a la selva africana, una zona tradicionalment poc rendible per a les potències europees. A Espanya, les negociacions hispanofranceses per delimitar el territori van passar pràcticament desapercebudes. *El Heraldo de Madrid*, un dels pocs diaris que va arribar a mencionar l'assumpte, incloïa un editorial d'un to clarament pessimista, en el qual es confonia el desèrtic Sàhara Occidental amb la selvàtica Guinea.

Els diplomàtics espanyols tampoc no van mostrar gaire entusiasme per l'acord colonial. Algun fins i tot va reconèixer que seria molt difícil treure cap profit d'aquell territori inexplorat. La Guinea no tenia el mateix potencial que Cuba, però els espanyols eren conscients que no podien queixar-se gaire. Encara gràcies que les grans potències els havien reservat un diminut racó de l'Àfrica. El primer funcionari d'alt nivell enviat a la Guinea Continental per explorar el territori va expressar obertament la seva profunda decepció i va preveure que la colònia esdevindria «una carga grandísima para el Estado». Alguns polítics espanyols van apostar per abandonar el territori, però les seves declaracions van generar virulentes reaccions dels colons i dels cercles africanistes, que consideraven la colonització d'aquell gran bosc com un afer de «dignidad nacional». El Govern no va gosar deixar la nova colònia perquè temia que se l'acu-

sés de traïr la nació. Com un mal menor, va assumir formalment la sobirania sobre el territori, però no va fer res per sotmetre els fang.

Així doncs, el 1914 poca cosa s'havia fet a la Guinea Continental. Bata, la principal localitat del territori, no era sinó un llogarret amb una desena de cases per als europeus, dos edificis oficials (el sotsgovern i la caserna) i mig centenar de cabanes per als guineans. A escassos metres de la localitat començava la selva. De tant en tant els lleopards i les boes s'esmunyien pel casc urbà i atacaven els humans. A sis quilòmetres de la ciutat, al camí que s'endinsava cap a l'interior, s'hi va instal·lar un rètol que advertia els viants que si seguien endavant ho feien sota la seva responsabilitat; el Govern espanyol no els garantia la seguretat. Els administradors colonials no sabien gairebé res del territori que els envoltava. Hi havia una gran confusió sobre les ètnies presents a la colònia, i eren molt pocs els que tenien uns coneixements etnogràfics fiables (els claretians solien presumir de «conèixer el negre», així en abstracte, però en les seves publicacions bàsicament es limitaven a repetir que tots els negres, sense excepció, eren mandrosos i degenerats).

Els mapes de la regió eren molt deficients. Hi havia localitats que hi figuraven ubicades a cinquanta quilòmetres de la seva posició real. Un dels responsables d'aquest problema era Enrique d'Almonte, l'explorador miop i calb a qui el 1906 s'havia encarregat la descoberta del territori. D'Almonte presumia d'ha-

ver viscut fantàstiques aventures al Sàhara, a Borneo, a Nova Guinea i al Japó, però a la Guinea no s'havia allunyat gaire de la costa. Això sí, aquest «famos geògraf» va tornar a Espanya assegurant que havia recorregut tota la colònia. Per demostrar la seva proesa, va lliurar al Govern un plànol inexacte i incomplet, en bona part copiat dels plànols fets pels alemanys i pels francesos, que coneixien el territori millor que els espanyols i disposaven d'una cartografia molt més fiable. Malgrat tot, els historiadors colonialistes hispans van seguir considerant l'estafador D'Almonte un autèntic heroi: era el millor que tenien.

A causa del desconeixement del terreny i dels problemes originats pels plànols, no eren gens clars els límits entre la Guinea Continental (espanyola), el Camerun (alemany) i el Congo francès (que aleshores incloïa l'actual Gabon). De fet, les fronteres entre les tres colònies encara van trigar molt de temps a definir-se. Es tractava d'uns límits absolutament arbitraris, marcats per paral·lels i meridians, que partien famílies i obligaven a conviure pobles que mai no havien estat junts (Annobon, per exemple, una petita illa situada al bell mig de l'oceà Atlàntic, va ser incorporada a la Guinea Espanyola). Alguns clans fang van quedar dividits entre les tres colònies. La disputa fronterera es va anar allargant i no es va resoldre fins a finals dels anys vint.